

Het uur van de rattenvangers: de populistische verleiding en hoe ze te weerstaan

Patrick De Vos

1. Een terugblik ter inleiding

Gedurende de voorbije twee decennia is het thema van het populisme, en dat van het rechtspopulisme in het bijzonder, in bijna alle Europese landen op de voorgrond getreden. In België heeft zich dat in hoofdzaak gemanifesteerd in een tot nader order onophoudelijke reeks van verkiezingsoverwinningen van het Vlaams Blok/Belang (VB). In ons land is het VB het meest succesvolle politieke project van de voorbije 15 jaar; in heel Europa is het ondertussen de sterkste partij in haar soort geworden. In sommige kringen, maar tot ver buiten onze grenzen, oogsten Vanhecke, Dewinter en Annemans daarvoor aanzien. Toch hebben we het autoritaire populisme niet eerst na de val van de muur ontdekt. In het naoorlogse Europa werd het als een marginaal overblijfsel van een gediscriteerd verleden beschouwd. Dit denkbeeld is helaas onhoudbaar geworden.

Deze ontwikkeling heeft een opgemerkte hoeveelheid analyses en een soms levendig publiek debat gegenereerd, waarin verschillende verklaringen de revue passeerden. De aanvankelijk

meest herhaalde interpretatie legt een verband tussen economische recessie en het toenemende aantal stemmen voor rechts-populistische partijen. Bedreigde economische belangen, aanhoudende werkloosheid, sociale deprivatie en polarisatie: het is allemaal economie en het verklaart waarom kiezers hun toevlucht nemen tot het autoritaire populisme. In de jaren '90 waren er in Vlaanderen zelfs politicologen die beweerden dat het VB over tien jaar niet meer meetelt: omdat de economische ontwikkeling een cyclisch patroon vertoont, zou het probleem zichzelf wel oplossen. Ondertussen zijn we weer een paar illusies armer geworden.

Een andere veelgehoorde verklaring ziet in de opkomst van het rechtspopulisme een protestreactie tegen het 'klimaat' van corruptie, schandalen en favoritisme, zoals dat in de jaren '90 de Belgische politiek beheerste. Het vertrouwen in politieke instellingen en gezagsdragers werd daardoor ondergraven, en het gevolg was dat de kiezer zijn stem gebruikte om uiting te geven aan zijn ongenoegen. Vooral het Agusta-omkoopschandaal en de

Dutroux-affaire werden aangehaald om die lezing te onderbouwen.² Hier moet wel worden opgemerkt dat, zeker wat de jaren '90 betreft, de rechts-populistische proteststem een overwegend Vlaamse aangelegenheid was, hoewel de schandalen er in Wallonië niet minder om waren. Denk maar aan de moord op André Cools in 1991. Als de theorie van de populistische proteststem algemeen geldig is, waarom uitte die zich dan overwegend aan de ene kant van de taalgrens?

Uiteraard werden er nog tal van andere verklaringen aangereikt, maar algemeen kan worden gesteld dat, naarmate we de interactie tussen economische, sociale, culturele en politieke factoren langer aan het werk zagen, de analyses complexer en genuanceerder werden. Vandaag wordt de populistische opmars in de internationale vakliteratuur nog maar zelden gereduceerd tot een louter neveneffect van macro-economische fluctuatie. Nu gaat men er eerder vanuit dat het populisme het gevolg is van een diepe maatschappelijke crisis, die zich in alle sociale sferen doet gelden, en onze democratie voor een specifiek politiek probleem plaatst.

1.1. *Populistische krijgslere*

Er zijn vele manieren waarop het populisme gedefinieerd wordt. Een van de meest gangbare ziet het als een discursieve strategie; als een manier om het volk naar de mond te spreken.³ Het populistische spreekregime kenmerkt zich in eerste instantie door vereenvoudiging. "Verleiden is vereenvoudigen", dat wist de Spaanse jezuïet Baltasar Gracián y Morales in de 17de eeuw al. Populistische discours reiken plausible, ongecompliceerde en begrijpbare ideeën, concepten en beelden aan. Op zich is daar niets mis mee, was het niet

dat vooroordelen, emoties en gevoelens van angst daarbij soms schaamteloos bespeeld worden. Die taalstrategie gaat doorgaans gepaard met andere discursieve technieken, zoals de selectieve perceptie, het tot zondebok maken van minderheidsgroepen, een vaak brutale manier om met politieke tegenstanders om te gaan, de suggestie dat complexe problemen door een retour naar een zuivere leer kunnen worden opgelost, of de zogenaamde 'pauschal Verurteilung' waarbij het gedrag van sommigen wordt geëxtrapoleerd naar een hele groep.

Dat het populisme in een adem met retoriek wordt genoemd, kan niet verwonderen, maar sluit niet uit dat het begrip zelf retorisch wordt aangevend. Het wordt dan een scheldwoord. Hoogstzelden beweren politici van zichzelf dat ze populist zijn. De populist is altijd de Andere. In Vlaanderen is het alleen Jean-Marie Dedecker – in de wandelgangen van de Senaat wel eens de nuttige idioot van de VLD genoemd – die van zichzelf zegt dat hij het label als een ereteken draagt.⁴ Het Latijnse 'populus' betekent gewoon volk. In oorsprong is dat iets goeds, maar het begrip 'volk' kan ook in de plaats staan van het gepeupel of de meute. Het is deze discrediterende lading die dikwijls aan het populisme gegeven wordt: een pathologische vorm van politieke communicatie die over heel het politieke spectrum aanwendbaar is. Er zijn rechtse, linkse en centrumpopulisten onder ons, maar altijd is het 'de Andere' die het etiket krijgt opgeplakt. In het belang van de conceptuele duidelijkheid is het daarom goed om even naar het verleden te kijken.

1.2. *The People's Party*

Historisch gezien is het populisme een begrip uit de sociale geschiedenis. In

oorsprong verwijst het naar de beweging van kleine boeren en landarbeiders, die vanaf het midden van de 19de eeuw in de VS, Rusland en elders opgang maakte, en gekant was tegen de snelle industriële modernisering van hun land. Een soortgelijke beweging zien we decennia later in Latijns-Amerika opduiken. De verarmde stedelijke migranten vormden er de volkse basis voor politieke bewegingen als het Peronisme in Argentinië. De kern ervan werd gevormd door mensen die vreesden de verliezers van de modernisering te worden. De Amerikaanse People's Party vertrok van de overtuiging dat de democratie in handen van machtige vennootschappen en lobbygroepen was geraakt. De democratie was gecorrumpeerd, in de zin dat met "de wil van het volk" een loopje werd genomen. De vertegenwoordigers van het volk vertegenwoordigden kennelijk ook nog andere belangen dan die van het volk, hoewel ze alleen door het volk worden aangeduid. Net als de Franse filosoof Jean-Jacques Rousseau koesteren populistten een diep wantrouwen tegenover de representatieve democratie: de "stem van het volk" moet rechtstreeks tot uiting worden gebracht. Het herstel van de volkssoevereiniteit wordt daarom als de belangrijkste politieke uitdaging gezien. Maar het was de frustratie van onmacht ten aanzien van het opkomende monopoliekapitalisme die aan de basis lag van de oorspronkelijke belofte om de volkssoevereiniteit te herstellen. Daarmee werd de beweging van een sociale horizon voorzien.

Maar meer nog dan door sociale inhoud werden deze proto-populistische bewegingen gekenmerkt door hun stijl van politieke agitatie, mobilisatie en communicatie. Het aanknopingspunt van hun politieke taal met de beweging van "de gewone man" was een

sterk wantrouwen ten aanzien van de opkomende klassen. De nieuwe elites van ondernemers, bankiers, juristen en politici verpersoonlijkten de abstracte economische dynamiek die het land zo bedreigend snel veranderde, hun tradities onderuithaalde en oude arbeidsvormen liet verdwijnen. Het was die ontologische onzekerheid, gecombineerd met een gevoel van machteloosheid en de onbeweeglijkheid van de elites ten aanzien van hun besognes, die de "gewone man" ontvankelijk maakten voor het politieke discours dat een stem gaf aan allen die zich "verdrukt" voelden. In oorsprong is het populisme dus een variant van de democratische omwenteling: wat het wil, is de retoriek van democratie ombuigen in onvervalst zelfbestuur.

1.3. *Identificatie: Hey You!*

De reductie van complexiteit en onzekerheid, het appelleren aan emoties, wantrouwen en angst, zowel als de soms agressieve communicatiestijl, wijst er volgens sommigen op dat het cement van de populistische beweging niet zozeer sociologisch, maar psychologisch van aard is. Populisme wordt gezien als een van wantrouwen doordrongen reactie tegen de instellingen en ontwikkelingen die "het volk bedreigen". Die psychologische dimensie blijkt ook uit de personencultus of de prominente rol die charismatische figuren in de beweging spelen. Aangenomen wordt dat het door het emotionele contact met de charismatische leider is – die niet als representant maar als vertrouwenspersoon van "het volk" optreedt – dat het populisme mensen weet te mobiliseren. Het populisme richt zich tot allen die de "ongerechtigheid" van de heersende orde ondergaan, en het charismatische moment van identificatie werkt daarbij als een antidepressivum. De Duits-

Amerikaanse socioloog Leo Löwenthal omschreef het populisme echter als het omgekeerde van de psychoanalyse. Een goede analist maakt zichzelf overbodig wanneer hij zijn patienten leert hoe ze zich van hun angsten kunnen bevrijden en zo meer autonomie kunnen verwerven. De populist doet net het omgekeerde: hij bespeelt en versterkt de angsten van mensen, om ze aan zich te binden. Hun onmondigheid is zijn electoraal kapitaal.⁵

1.4. De democratische representatie in crisis

Hoewel het begrip populisme in oorsprong slechts een type van sociale beweging aanduidt, staat het vandaag vooral voor een techniek van heerschappij. Een sociale groep hanteert een hegemonische strategie om met behulp van “het volk” aan de macht te komen, of te blijven. Het populisme is een appel in naam van “het volk” dat niet noodzakelijk en a priori een collectief project heeft, maar substantieel leeg is. Die leegheid is geen waardeoordeel over het populisme, maar een linguïstische vaststelling. Het is omwille van het open en lege karakter van de centrale betekenisdragers van het populisme (bvb. “het volk”, “de mensen”, “de gewone man”) dat het met nagenoeg elke politieke inhoud kan worden opgevuld.

Het appel aan het volk wordt dus niet bepaald door de consistentie van een ideologie, noch door een algemene theorie of mensbeeld. De populist appelleert aan een mythisch “volk”, dat pas daardoor substantie verwerft, want in werkelijkheid bestaat dat volk alleen in al haar sociale heterogeniteit en verdeeldheid. Om het met een actueel voorbeeld te illustreren: natuurlijk hebben er altijd al “hardwerkende Vlamingen” bestaan, maar als een collectieve politieke entiteit krijgt zo’n gezelschap

pas vorm en inhoud, en daarmee identiteit en macht, in en door een vertoog als dat van Bart Somers en zijn VLD, dat zich zogezegd beroept op een collectieve ervaring die in feite haar samenhang dankt aan de articulatie zelf.

Kris Deschouwer ziet het populisme als een slecht gefundeerde visie op democratie. Het is juist de vertegenwoordigende democratie die van het volk een reële en tastbare speler in de politieke arena maakt.⁶ Anders dan de enkelvoudige “wil van het volk” die populistten suggereren, is de representatieve democratie juist de uitdrukking en de erkenning van de verschillen, tegenstellingen en conflicten die binnen elke maatschappij bestaan. De populist negeert die sociale pluraliteit, en daarmee wordt het “volk” intern gedepolitiseerd. In de plaats van de intra-maatschappelijke conflicten stelt het populisme het conflict tussen volk en elite centraal. Waarmee we geconfronteerd worden, is een populisme dat weelderig tiert in een “kloof” tussen de burger en de politiek die zit ingebakken in de representatieve structuur van onze democratie.

Het populisme wordt thans gedefinieerd in termen van argwaan en vijandigheid tegenover de democratische vertegenwoordiging en alles wat ermee te maken heeft, zoals partijen en belangengroepen. Maar waar zit nu het verschil met vroeger? Op twee punten moet er alvast gewezen worden. Ten eerste is er de manier waarop democratische representatie functioneert in een sterk gemediatiseerde maatschappij als de onze. Vooral de opkomst van de televisie in de jaren ‘70 en de meer recente digitale revolutie hebben een medialandschap gecreëerd dat nauwelijks vergelijkbaar is met dat van een eeuw geleden. Die invloed ligt voor de hand. Het tweede

punt gaat over hoe we het populisme thans begrijpen. Wat ooit gezien werd als een eruptief, kortstondig en corrigerend moment van een voor mensen onhoudbare crisis – een alarmsignaal aan de heersende elites – heeft zich nu kennelijk in de democratie genesteld, als een symptoom van geglobaliseerde onoverzichtelijkheid en politieke machteloosheid. Ook dat punt wordt meer en meer in verband gebracht met de prominente rol van de media.

2. Het democratische deficit

De actuele problematiek van het populisme kan nauwelijks worden onderschat. Toch mogen we niet uit het oog verliezen dat het ten gronde om een authentieke democratische beweging gaat, of om het met Ernesto Laclau te zeggen: dat het populisme de wil articuleert om het algemeen belang opnieuw te bepalen.⁷ Om het populisme het hoofd te bieden, moet het verlangen naar andere vormen van participatie en bemiddeling als legitiem erkend worden. Als we dat aanvaarden, dan moeten we ook inzien dat we het populisme niet de mond kunnen snoeren door terug te grijpen naar de taboes en dogma's van het politiek correcte denken. Censuur en excommunicatie voeden alleen maar de strijdbaarheid van dat populisme. De oplossing moet gezocht worden in meer communicatie, niet in minder. We moeten het populisme aanpakken, niet wegmoffelen. Het aanvaarden van de legitimiteit van de claim ten gronde, wil niet zeggen dat democratische partijen zich maar moeten overgeven aan populistische retoriek. Integendeel, ze moeten juist de doelstellingen en voordelen van een open en pluralistische maatschappij ten aanzien van de zwaktes van dat populisme duidelijker en zelfbewuster

verdedigen. In het verlengde hiervan zal ik met de Londense politicologe Chantal Mouffe argumenteren dat we dit tot nu toe in België niet bijzonder goed hebben aangepakt.⁸

2.1. Liberale democratie

Hoewel we vandaag onder democratie, als vanzelfsprekend, 'liberale democratie' verstaan, gaat het historisch om een articulatie van twee tradities: de liberale traditie van individuele vrijheid en pluralisme, en de democratische traditie van volkssoevereiniteit en gelijkheid. In oorsprong waren liberalisme en democratie oppositioneel. Beide beginselen werden voor het eerst in de 19de eeuw met elkaar gearticuleerd. Dit gebeurde door een opeenvolging van politieke conflicten, waarbij de ene traditie telkens haar suprematie over de andere wou doen gelden. Dat conflict werd lange tijd als legitiem beschouwd, maar werd pas in de voorbije decennia als achterhaald afgedankt. Toch bestaat er nog altijd een aanhoudende spanning tussen de liberale en democratische principes, die in de huidige praktijk verwaarloosd wordt. Het is deze onoplosbare spanning die de democratie levendig houdt.

In de liberale theorie wordt democratie opgevat als een aggregatie van belangen. Die liberale democratie is gericht op de creatie van een 'rationele' consensus, die bereikt wordt door deliberatieve processen. In dit denken domineren consensus en compromis, verkregen door redelijke argumentatie en overtuiging. Kenmerkend voor deze opvatting is het individualistische rationalisme, dat volgens Mouffe een obstakel is om de specifieke aard van het politieke, en de vorming van politieke identiteiten die daarmee gepaard gaat, goed te begrijpen. Het ideaal van zo'n perfecte consensus wijst

zij van de hand.⁹ De democratie wordt de facto gekenmerkt door eindeloze conflicten tussen verschillende opvattingen inzake de correcte interpretatie van vrijheid en gelijkheid.

Als liberale denkers het collectieve karakter van de politieke strijd niet zien, zegt Mouffe, dan is dat omwille van hun individualistische opvatting van politiek als het rationeel nastreven en onderhandelen van individueel eigenbelang. Mouffe daarentegen, voert de *differentia specifica* van het politieke terug op het onderscheid tussen vriend en vijand, oftewel tot de altijd aanwezige mogelijkheid van vijandelijkheid in intermenselijke relaties. Dit wil niet zeggen dat alle sociale relaties noodzakelijk en altijd antagonistisch zijn, maar dat de mogelijkheid van conflict en vijandigheid in elke relatie op elk moment aanwezig is. Politiek heeft altijd te maken met conflict en antagonisme, en dit gaat gepaard met de formatie van een 'wij' versus een 'zij': de sociale ruimte wordt opgedeeld door betekenissen en identiteiten te comprimeren tot twee antagonistische polen.

Antagonisme is het sleutelwoord om de vorming van politieke identiteiten te begrijpen. Anders dan de traditionele notie van sociaal antagonisme – dit is een confrontatie tussen sociale agenten die reeds beschikken over een volledig ontwikkelde identiteit – zegt Mouffe dat antagonismen juist voorkomen omdat wij als sociale agenten niet bij machte zijn onze identiteit volledig te ontwikkelen. Eenvoudig gesteld: een antagonisme ontstaat wanneer de aanwezigheid van de Andere mij verhindert om volledig mezelf te zijn!¹⁰ Zo'n blokkade is een wederzijdse ervaring. Maar antagonismen onthullen niet alleen het tekort aan identiteit van sociale agenten, zij geven ook vorm aan de so-

ciale werkelijkheid als zodanig. Sociale formaties worden gevormd aan de hand van antagonistische relaties, waardoor zich tussen sociale agenten politieke breuklijnen vestigen en verschillende identificaties vorm aannemen.

Mouffe betwist niet dat democratie een minimale consensus vereist over gemeenschappelijke principes, maar consensus alleen volstaat niet. Consensus is slechts het resultaat van onderhandelingen die telkens weer gevoerd moeten worden. Het probleem met de liberale democratieopvatting is dat de focus op het resultaat van consensus ligt, die bereikt wordt door rationele compromisvorming tussen subjecten die reeds over een stabiele en gepreconfigureerde identiteit beschikken. Men ziet niet dat identiteiten gevormd worden in en door politiek conflict.

2.2. *Het sacraliseren van consensus*

De liberale verwaarlozing van de antagonistische dimensie leidt tot politieke impotentie. Het succes van populistische partijen moet in het licht daarvan gelezen worden. In nagenoeg dezelfde periode waarin het VB in Vlaanderen opgang maakte, bewegen de gevestigde partijen naar het politieke centrum. Sinds de val van de muur domineert het in oorsprong thatcheriaanse denkbeeld dat voor de liberaal-kapitalistische orde geen alternatief mogelijk is. De ideologische tegenstellingen tussen de traditionele partijen zijn sindsdien alsmat kleiner geworden, waardoor het steeds moeilijker is om partijen en politici in hun optreden en standpunten te onderscheiden. Ideologische beginselen boetten aan belang in, terwijl politiek pragmatisme en consensuspolitiek, nog meer dan voorheen, op de voorgrond traden. In de consensuspolitiek van het centrum, zegt de Sloveense filosoof Sla-

voj Zizek, moet elke fundamentele belangen tegenstelling plaats ruimen voor een vrijmoedig geloof in een politiek zonder ware tegenstanders, en zonder enige subversiviteit.¹¹ Eens “beyond left and right” lossen sociale tegenstellingen vanzelf op en bieden er zich politieke oplossingen aan die kennelijk voor iedereen goed zijn. Bij gebrek aan een reële politieke strijd onderscheiden politieke partijen zich enkel nog door culturele attitudes. De politieke strijd wordt herleid tot een belangencompetitie op neutraal terrein, met als enige doel het bereiken van compromissen en het aggregeren van voorkeuren. Om fundamentele belangenconflicten te omzeilen, weigert men om duidelijke politieke grenzen te trekken. Daarmee wordt de integratieve rol van conflict in de moderne democratie genegeerd.¹²

Democratie is meer dan een populariteitspoll en een onderhandelingstafel. Het specifieke van de democratie schuilt niet in haar formele procedures, maar in haar erkenning van de legitimiteit van sociaal conflict, en in haar resolute afwijzing van elke autoritaire onderdrukking ervan.¹³ Wat een samenleving werkelijk democratisch maakt, is dat ze plaats ruimt voor de expressie van conflicterende belangen en waarden; of anders gezegd, dat zij de voorwaarden schept die antagonistische confrontatie mogelijk maken. Alleen dan leeft die democratie. Het onvermogen om dat in te zien, is volgens Mouffe de belangrijkste tekortkoming van de liberale consensuspolitiek. De reële keuzemogelijkheid die een democratie haar burgers behoort te bieden, is als gevolg van het sacraliseren van consensus in feite verdwenen. Daardoor vinden belangrijke politieke sentimenten geen uitdrukking meer binnen het democratische systeem. Naast de nieuwe liberale orde is er immers geen plaats voor een debat

over mogelijke alternatieven; er is geen ruimte voor andere identificatiemogelijkheden waarrond mensen kunnen worden gemobiliseerd. In die situatie winnen andere vormen van politieke identificatie makkelijk terrein: vormen die met de democratie zelf nauwelijks verzoenbaar zijn, zoals politiek extremisme of religieus fundamentalisme. Het succes van het autoritaire populisme is volgens Zizek de prijs die we betalen voor het verloochenen van elk radicaal politiek project en voor het aanvaarden van het mondiale kapitalisme als een fait accompli.¹⁴

Maar het probleem is niet dat mensen uit zijn op conflict omwille van het conflict. Het probleem is dat, door een gebrek aan sociale horizon, bepaalde sentimenten geen uitdrukking vinden binnen het democratische spectrum. Die sentimenten moeten democratisch gemobiliseerd worden, en daarvoor moeten partijen en politici een sociale horizon projecteren die mensen uitzicht biedt op een betere toekomst. De opkomst van het autoritaire populisme, zegt Mouffe, heeft in hoofdzaak te maken met het gebrek aan hoop dat het democratische systeem ons thans biedt. Als mensen niet langer geïnteresseerd zijn in politiek, of hun toevlucht nemen tot intolerante groeperingen, dan komt dat omdat de democratische partijen te weinig solide alternatieven bieden.

2.3. *Ratio of hoop?*

Het liberale denkmodel verhindert een goed begrip van de rol van non-rationele factoren in de politiek, zoals sentimenten, dromen, hoop, verbeelding, verlangen, desillusie, frustratie of zelfs cynisme. Mouffe beschouwt deze individueel verankerde motivaties als een drijvende politieke kracht. “I had a dream”, zei Martin Luther King Jr.

Hij zei niet dat hij een rationele oplossing had bedacht; een compromis waarmee het conflict van de baan was. Rationalisme is een obstakel om de conflictuele dynamiek van politiek goed te begrijpen.

De notie van hoop is bij Mouffe verbonden met die van de menselijke emancipatie. Als we ons als mens beknot voelen in onze potentiële ontwikkelingen, creëren we een soort toekomstbeeld waarin we die limitaties overstijgen. In een situatie van radicale wanorde en machtswillekeur, bijvoorbeeld, wordt de voorstelling van een ordelijke maatschappij een sociale horizon. Uit zo'n denkbeeld putten we hoop, en het geeft richting aan ons streven. Hoop is wat onze sociale horizon voedt. Die hoop is onuitroeibaar, maar kan wel op verschillende manieren en in verschillende richtingen gemobiliseerd worden. Wanneer de democratie er geen ruimte voor schept, door fundamentele dissensus toe te laten, dan zal ze zich op een negatieve manier uiten, als een proteststem. Dat is dan in feite een stem tegen de afwezigheid van hoop. Door het verwaarlozen van politiek antagonisme verplaatst die hoop zich naar de rand van het politieke spectrum. De aantrekkingskracht van het populisme is dat het wél een sociale horizon biedt, terwijl de gevestigde partijen doen alsof er geen fundamenteel alternatief mogelijk is. Maar die sociale horizon van het populisme biedt geen plaats voor pluralisme, en het is daarom dat ze de liberale democratie bedreigt.

2.4. Postscriptum

In het radio-interview dat Norbert De Batselier als afscheidnemend Vlaams parlementsvoorzitter aan de VRT gaf, noemde hij de huidige discussie over het cordon sanitaire “overbodig” en “louter theoretisch”.¹⁵ Uit de mond van de vader van Het Signaal vond ik dat merkwaardig klinken. Theoretisch, tot daar aan toe, maar overbodig? Met dit artikel hoop ik velen van het tegendeel te overtuigen. In de actuele politieke situatie zit een democratisch deficit: een samenleving die verstoken blijft van een dynamisch democratisch leven, met reële confrontaties rond een diversiteit van effectieve alternatieven, legt het terrein voor andere vormen van identificatie rond etnische, religieuze, separatistische en andere problematische claims – allemaal claims waarmee die democratie uiteindelijk slecht gediend is. Overigens moet niet elke kritiek op het cordon sanitair meteen worden opgevat als de ultieme oproep om het op te doeken. Zo'n cordon doek je trouwens niet op: dat sterft zijn eigen dood wel. Maar we moeten wel nog de vraag durven stellen wat het cordon ons uiteindelijk heeft opgeleverd, en daaruit conclusies trekken. Op straffe van uitsluiting: het cordon sanitaire was een kapitale vergissing die op rekening gaat van het liberale consensusdenken en niet, zoals doorgaans wordt beweerd, op die van links.

reacties: patrick@patrickdevos.net

[Bio]

Patrick De Vos (1963) is doctor in de politieke en sociale wetenschappen en auteur van onder meer het boek ‘Grenzeloos India: de achterkant van de globalisering’ (Van Halewijk, 2005).

[Noten]

- ² Voor een meer gedetailleerde bespreking van verklaringen zie: De Vos, Patrick (2004), *Right-wing populism and the radical centre: explaining the electoral growth of the Vlaams Blok in Belgium*. In: Howarth, David & Jacob Torfing (eds.), *Discourse Theory and European Politics*. London: Palgrave, pp. 194-197.
- ³ Zie bvb.: Blommaert Jan, Eric Corijn, Dieter Lesage & Marc Holthof (2004), *Populisme*. Berchem: EPO; Blommaert, Jan (2001), *Ik stel vast: politiek taalgebruik, politieke vernieuwing en verrechtsing*. Berchem: EPO.
- ⁴ Jean-Marie De Decker, in: *Frontlijn*: "Is de nieuwe politicus een populist?", VRT-Canvas, zaterdag 18 februari 2006, 23u30-00u20.
- ⁵ Dubiel, Helmut, *Die Stunde der Verführer*. In: *Die Zeit*, nr. 37/2002.
- ⁶ Deschouwer, Kris (2005), *De truc met het volk*. In: *Samenleving en Politiek*, jrg. 12(9), pp. 23-30.
- ⁷ Laclau, Ernesto (2005), *On Populist Reason*. London: Verso.
- ⁸ Hier baseer ik me op: Mouffe, Chantal (1993), *The Return of the Political*. London: Verso; Mouffe, Chantal (1998), *The Radical Centre: a Politics Without Adversary*. In: *Soundings*, nr. 9, summer, pp. 11-23; Mouffe, Chantal (1999), *10 Years of False Starts*. In: *New Times*, nr. 9, november; Mouffe, Chantal (2000), *The Democratic Paradox*. London: Verso.
- ⁹ Mouffe, Chantal (1990), *Radical Democracy or Liberal Democracy*. In: *Socialist Review*, vol. 20(2), pp. 58-59.
- ¹⁰ Laclau, Ernesto & Chantal Mouffe (1985), *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso, p. 125.
- ¹¹ Zizek, Slavoj (2000), *Wat is het fijn om tegen Haider te zijn*. In: *Nieuw Wereldtijdschrift*, jrg. 17(3), april, pp. 43-45.
- ¹² Mouffe, Chantal (2000), *ibid.*, pp. 113-116.
- ¹³ Mouffe, Chantal (1998), *ibid.*, pp. 13.
- ¹⁴ Zizek (2000), *ibid.*
- ¹⁵ Norbert De Batselier, in: "Norbert De Batselier is in de studio", *vrtnieuws.net*, Voor de dag, 13 juli 2006, url: http://www.vrtnieuws.net/nieuwsnet_master/versie2/nieuws/details/060712vanderpoortengekozen/index.shtml